

nihilizmusában; amennyire megingathatatlan alaptermészetében, annyira kiszámíthatatlan egyes megnyilvánulásaiban – zelóta és urbánus, könnyelmű és hősies, józan és egzaltált, romantikus az esztelenségig és materialista az ostobaságig; elmondhatni e népről minden lehetséges rosszat: hogy idétlen, nyers, korlátolt, hiú, rosszindulatú, kapzsi, sőt gyakran ördög is – csak egyet nem: hogy valaha is unalmas volt.

A francia forradalom története

Ismerkedjünk meg most már közelebbről is e mozgalom természetével: idézzük fel röviden a francia forradalom fő eseményeit. Kirobbanásának legközvetlenebb oka a hatalmas deficit, az államháztartás küszöbönálló csődje volt. A menekülésre egyedül az adott volna esélyt, ha megvalósítják a reformprogramot, amit Turgot – közgazdászként éppoly kiváló, mint pénzügyminiszterként – javasolt a királynak: a gabonakereskedelem felszabadítása, a céhek és ipartestületek megszüntetése, a földadó egyenlő elosztása valamennyi birtokra. Ám Turgot-nak távoznia kellett posztjáról, s a következő jóslattal búcsúzott el a királytól: „Az olyan királyok, akiknek udvaroncok parancsolnak, I. Károly sorsára jutnak.” A forradalom kitörésekor Franciaországnak mintegy huszonöt millió lakosa volt, akik közül huszonegy millióan földművelésből éltek – már ha egyáltalán meg tudtak élni belőle. Mivel nekik kellett viselniük minden adóterhet, olyan kevés maradt a zsákban, hogy lassanként ráfizetés lett megművelni a földet. Ezt tetézte még, hogy 1788 tele a rossz termés és a nagy hideg miatt rendkívüli drágulást hozott. A pazarló udvar és a sínylődő nép közös ínsége folytán nem maradt más, mint hogy a megfelelő reformok kidolgozására összehívják Versailles-ba a rendeket, melyek már háromnegyed évszázada nem gyűltek egybe. 1789. május 5-én kezdtek ülésezni; ám a harmadik rend képviselői – Sieyès abbé indítványára – már június 17-én egyedüli

nemzetgyűlésnek, *assemblée nationale*-nak nyilvánították magukat, s a másik két rendnek mindössze a csatlakozás lehetőségét ajánlották fel. Amikor erre de Brézé főceremóniamester a király nevében parancsot adott a terem kiürítésére, Mirabeau azt felelte: „Mondd meg uradnak, hogy a nép nevében vagyunk itt, és csak a szuronyok erejének fogunk engedelmességni.” Három nap múlva ugyanezek a küldöttek esküt tettek a Labdaházban, hogy nem válnak szét, amíg nem adtak alkotmányt az országnak. Ám ezzel még csak elméletileg jutott kifejezésre a korlátlan monarchia és a nemesi hatalom felszámolása. Július 14-e aztán meghozta a nép valóságos győzelmét a királysággal és az arisztokráciával szemben. E napon ostromolták meg és rombolták le a Bastille-t – a lázadás maga jelképes jelentőségű volt csupán, ám igen fontossá tette az, hogy a testőrség végül a nép oldalára állt át, ezzel egész Franciaországnak megadva a jelet a felkelésre. Mindenfelé megszervezik a néphatalom katonai szervét, a Nemzeti Gárdát és politikai centrumait, a községtanácsokat. Augusztus 4-én, a „visszaélések Szent Bertalan-éjén” a nemzetgyűlés – amely most alkotmányozó gyűlésnek, *assemblée nationale constituante*-nak nevezi magát – határozatot hoz valamennyi feudális jog eltörléséről, az adóterhek egyenlő elosztásáról és arról, hogy a közhivatalokat minden polgár elfoglalhatja. Néhány héttel később La Fayette indítványára kihirdetik az „emberi jogok”-at, melyek: általános egyenlőség, személyes szabadság, a tulajdon védelme, ellenállás az elnyomással szemben, népfőlség. Október 6-án a párizsi csőcselék lázadása arra készíti a királyt és a nemzetgyűlést, hogy Párizsba költözzön át. 1790 további változásokat hoz: a nemesség eltörlését, az esküdtbíróságok felállítását és – Mirabeau jelszavának megfelelően „*Il faut décatoliser la France.*”* az egyházi javak elkobzását, valamint a papság „civilizálását”, fölesketését a polgári alkotmányra. 1791 áprilisában elhatároz-

* Franciaországot meg kell tisztítani a katolicizmustól.

za a király, hogy külföldre menekül, ám Varennes-ben feltartóztatják és visszaszállítják. Szeptember 30-án lezárul az alkotmányozó gyűlés munkája, és október 1-jén törvényhozó gyűléssé („*assemblée nationale législative*”) alakul át: két fő pártja az alkotmányos-monarchista feuillant-ok (nevüket a kolostorról kapták, ahol gyűléseiket tartották) és a polgári-republikánus girondisták (a párt vezéralakjai Gironde megyéből származtak); ám a tényleges politikai hatalmat már ekkor a parlamenten kívüli klubok birtokolják – mindenekelőtt a jakobinusok –, valamint a galériák, ahonnan a csőcselék lepocskondiázza és fenyegetőző bekiáltásaival terrorizálja a küldötteket. 1792 áprilisában a girondisták kényszerítik a királyt, hogy üzenjen hadat a már hosszabb ideje ellenségeskedő Ausztriának. Június 20-án lármázó tömeg nyomul be, „a fekete nadrágok menete”-ként, a Tuileriákba, de aztán újra elvonul, miután rávette az ablakban megjelenő királyt, hogy tűzze fejébe a piros sipkát; egy fiatal tiszt, bizonyos Bonaparte azt mormogja anyanyelvén: „*Che coglione!*” – vagyis „micsoda tökfej”. Poroszország időközben szövetséget kötött Ausztriával, s az egyesített csapatok főparancsnoka, a braunschweigi herceg július végén meggondolatlanul fenyegetőző kiáltványt hirdet ki. Lépése – tudni lehetett – a király jóváhagyásával történt; mindenesetre ez lett a Tuileriák második – augusztus 10-én bekövetkezett – megrohanásának egyik fő kiváltó oka: a palotát őrző svájci gárdát leöldösi, a királyt felfüggesztik hatalmából, és fogolyként szállítják át a Temple-ba. Az ezt követő „szeptemberi mézszálás” során három ezer „gyanús” internáltat szolgáltattak ki rövid kihallgatás után a csőcseléknek, amely kannibál módon koncolja fel őket. Ezek az események háttérbe szorítják a feuillant-okat, és szeptember 22-én a Konvent, a *convention nationale*, a korlátlan hatalommal felruházott parlament váltja fel a törvényhozó gyűlést; ebben a girondisták alkotják a jobboldalt, a Hegypárt tagjai, a *montagnard*-ok pedig – őket azért hívják így, mert a terem felső székeit foglalják el – a szélső-demokrata baloldalt.

Ám a fő hatalom megint csak egy parlamenten kívüli szerv, a „Közjóléti Bizottság” kezében van; ennek joga van minden állampolgárt vád alá helyezni, ezzel pedig örökös rettegésben tartja a Konventet. A helyzet eközben mind belülről, mind kívülről egyre szorongatóbbá válik. Az élelmiszerek már 1792 szeptemberében olyannyira fogytán vannak, hogy Santerre azt javasolja: először is minden polgár hetente kétszer krumplival táplálkozzék, másodsor meg akassza fel a kutyáját. A braunschweigi herceg elfoglalja Longwyt és Verdunt; úgy látszik, hogy a köztársaság elveszett. De megmenti Dumouriez tábornok leleményessége és elszántsága, aki elfoglalja az argonne-i erdő négy kijáratát, s ezzel elzárja az ellenség útját Franciaország felé. Úgy lett, ahogy a hadügyminiszternek megírta: „Grandpré és Les Islettes – e két tábor Franciaország Thermopüléje, csak-hogy én szerencsésebb leszek, mint Leonidasz.” A Valmynál elszenvedett tüzérségi kudarc – a világtörténelmi esemény voltaképp jelentéktelen összetűzésnek indult –, egy pusztító vérhasjárvány, az akadozó élelemellátás és a szüntelen esőzés szétzilálja a szövetségesek soraikat, és kénytelenek visszavonulni. 1793. január 23-án lefejezik XVI. Lajost. Egy álló esztendőn át napirenden van a terror, „*la terreur est à l'ordre du jour*”. A Forradalmi Törvényszék, e rendkívüli bíróság, amely sem esküdteteket, sem fellebbezést nem ismer, minden társadalmi rétegben üldözi és irtja a „gyanúsak”-at. A royalisták Vendée-beli felkelését háromnegyed évig tartó küzdelem után véresen leverik. Június 2-án letartóztatják a girondisták vezéreit, és néhány hónap múlva lefejezik őket: ez megpecsételi az ochlokrácia, a népszerűség győzelmét a harmadik rend felett. Az év vége felé döntést hoz a Konvent, hogy a katolikus istentiszteletet az ész kultuszával váltja fel. A Konventben már csak a „dantonisták”, a mérsékelt radikálisok – már ha ez a kifejezés megengedett – és az „hébertisták”, az ultraradikálisok ülnek. Robespierre legyőzi mind a két pártot, mert előbb az hébertistákat, tíz nappal később, 1794. április 3-án pedig (azazhogy pontosabban a 2.

esztendő Germinál havának 14. napján, hisz ekkorra már a *style esclave* meghátrált a köztársaság naptára előtt) a dantonistákat küldi vérpadra. A forradalom ezzel legvégső tetőpontjára hágott, s innentől hamarosan visszafelé fog haladni. Július 27-én (Thermidor 9-én) megdöntik Robespierre hatalmát, a másnap ő is a guillotine alá hajtja fejét, s a Konventben ismét a Hegypárt két frakciója áll szemben egymással: a (radikális) „bizottságok” és a (mérsékelt) „thermidoristák”. 1795. május 20-án (Prairial 1-jén) a csőcselék újabb lázadása teljes vereséggel ér véget, s ez pontot tesz a jakobinusok uralmára is. A Konvent feloszlik, a végrehajtó hatalmat egy öttagú direktóriumra bízják. Ezzel megint a középosztály veszi kezébe az irányítást, s most a „terroristák”-at üldözik ugyanúgy, mint annak előtte az „arisztokraták”-at: e két tetszés szerint tágítható fogalom alá a rosszakarás mértéke szerint szinte valamennyi állampolgár besorolható; mindössze annyi történik, hogy a guillotine-t felváltja a deportálás. A forradalom árja időközben túllépett Franciaország határain: elfoglalják, feladják, majd visszafoglalják Belgiumot és a Rajna-vidéket, Hollandiát „felszabadítják”, és Batáviai Köztársasággá kiáltják ki. 1795-ben a bázeli béke Franciaországnak juttatja a Rajna bal partját. Ugyanebben az esztendőben jelent meg Kant „filozófiai vázlata” *Az örök békéhez* – ebben fektette le az „irányelvek”-et, melyek jegyében a népek közötti örök béke megszülethet és meg fog születni. Ám a bázeli békekötés nem volt egyéb, mint egy húsz éven át dúló világháború nyitánya.

Mirabeau

A forradalom mérsékelt szakaszának legjelentősebb személyisége kétségtelenül Mirabeau gróf volt. Különös, meghökkentő és lenyűgöző gigantománia jellemezte már külső megjelenésében is: feltűnően magas termetű és széles vállú volt, tagbaszakadt és puffedt; ormótlan, himlőhelyes fejét püdero-

zatlan, hullámos – és oroszlánsörény méretűre növesztett – haj koronázta; irdatlan gombokat és cipőcsatokat varratott holmijára. „Egész személye – mondja Madame de Staël – a szabálytalan és féktelen nagyság megtestesülése volt.” Tekintetében Chateaubriand szavai szerint büszkeség, romlottság és lángész tükröződött. Szeme villámokat szórt, szava mennydörgött, parlamenti beszédei tűzvészhez, felhőszakadáshoz, földrengéshez és csataszimfóniákhoz hasonlítottak, mindemellett virtuóz felépítés, csodálatosan finom hangolás jellemezte, és a leghatásosabb taglejtés kísérte őket. Ha ott állt a lelkesedés és felháborodás forrongó tengerében, mint valami gigantikus sziklatömb, sem éljenzés, sem tiltakozás nem tudta megingatni. „A nemzetgyűlésben – mondja Louis Blanc – volt egy negyedik párt is, ez a párt egy ember volt, ez az egy ember pedig Mirabeau.” Ő alkotta azt a pártot, amelynek – fájdalom – majd mindig csak egy képviselője akad: a tudás, az ész, a rátermettség és az intelligencia pártját. Ő sem volt igazi politikai lángész, amilyen Frigyes vagy Bismarck, Napóleon vagy Caesar; inkább a szenvedélyes őserő munkált benne, ám ha a francia forradalmat annyiszor nevezték elementáris történéshöz, akkor Mirabeau termékeny és értelmes „történéshöz” volt, míg a forradalom vak, céltalan és ostoba, és csak rombolni tudott.

Mindig a teremtő tehetség jele, ha egy ember képes meglátni az adottságokat és hasznára fordítani őket. Ilyen ember volt Mirabeau. Az összes többinek, a szupertudós girondistától a tuskó Hébert-ig „teóriája” volt; Mirabeau megvolt elmélet nélkül is. Az ő erénye a szellemesség és a gyakorlatiasság – ezért állt az összes párt fölött. Nem ragadt le semmi fixa idea, semmilyen doktrína mellett – mint tették a műveltek –, és nem hitt a jeliszavaknak sem – ahogy hittek a tömegek. Amikor a jakobinusok nem akartak háborút, akkor őmelléjük állt, mert látta, hogy a háború csak az anarchia győzelmét jelentené; amikor a jakobinusok radikális demokráciát követeltek, akkor meg ellenük volt, mert látta, hogy ez is csak anarchiához vezethet; ellenezte,

hogy a király Párizsba menjen, mert tudta, hogy ezzel végletesen kiszolgáltatja magát a nép kénye-kedvének, és ellenezte, hogy a határ felé induljon, mert tudta, hogy ezzel végletesen felingerli a népet; egy füst alatt szidta a feudálisokat és a republikánusokat, a klubokat és az emigránsokat, látszólag ellentmondást ellentmondásra halmozva, ám valójában mindig ugyanazt az egy nagy célt szolgálva: hogy megakadályozhassa a kilátástalan káoszt, és modern, korszerű monarchiát segíthessen lábra, mely küldetését és legitimitációját a nemzeti jólét és a közrend segítésében látja.

Attól sem riadt vissza, hogy tetemes pénzüsségeket fogadjon el az udvartól, de mégsem lehet korruptnak nevezni. Mert tudta, hogy arasznyival sem bírnák eltéríteni világosan kitűzött irányvonalától. Meggyőződéses francia volt, ezért volt meggyőződéses monarchista. „A derék polgárok, akik ismerik országunkat és nemzetünket, nem akarnak republikánus alkotmányt. Érzik, hogy Franciaország földrajzi adottságainál fogva a monarchiára teremt.” Mirabeau ezzel nyilván valamiféle „pszichogeográfiai adottságra” gondolt. Egész programját összefoglalják ezek a szavak: „Én a rend helyreállítását akarom, de nem a régi rendét.” A forradalom élén, a nép szövetségeseként akarta látni a királyt, hogy közösen győzzék le a feudalizmust és az egyházat. Látta, milyen végletes formáig készül fajulni a mozgalom, ezért azt ajánlotta, hogy ültessék a jakobinusok vezéreit a minisztériumban – csakugyan ez lett volna az egyetlen esély arra, hogy ártalmatlanná tegyék őket. Szánalom, hogy már 1791 áprilisában meghalt, de ha tovább él, akkor sem tudja feltartóztatni a dolgok menetét, mert a király döntésképtelen és lassú észjárású volt, azonkívül túlságosan is botor hitvese meg a csökönyös udvar befolyása alatt állt ahhoz, semhogy maradtalanul Mirabeau-ra bízta volna magát.

A pincepatkány, a nemes haramia és a gimnáziumi tanár

Ekkor aztán kezdetét vette ama pompás ponyvaregény, amely annyi csodálatot és iszonyatot váltott ki Európában. Három főhőse: legelőször is Jean-Paul Marat, e megveszett pincepatkány, akinek a közcsatorna-rendszer eldugulása lehetőséget ad, hogy előugorjon latrinájából, és őrjöngve mindent felzabáljon; mocskos, megszállott, korcs, vérbajos, és csillapíthatatlan gyűlölet tölti el mindenki ellen, aki mosakszik, épelméjű és vérbaj nélkül való – jellegzetes képviselője egyszóval a forradalmi söpredéknek, a föld alatti egzisztenciáknak, akik lum-penkocsmákból, omladozó műhelyek sötétjéből, erdei rejtek-helyekről és föld alatti lyukakból bukkannak elő hirtelen. Második főhőse Georges Jacques Danton, egyfajta „nemes haramia”, Moor Károly rosszul sikerült utánzata, akit himlőhelyes buldog-feje, mennydörgő hangja és az élvezeteket habzsoló vitalitása miatt a „csőcselék Mirabeau-ja”-ként emlegetnek, s csakugyan váltakozóan vérszomjas és jószívű, ostoba és intelligens, akár egy idomítatlan szelindek; a harmadik pedig démon szállt meg, aki zsarnokságát rendes viszonyok között a házasetben élte volna ki, s aki diktatúrájához nem hozott otthonról egyebet, mint átlagos értelmet, gimnáziumi műveltségének híg főzetét s a középszerű stréber jó hírnevét; már az iskolában osztályelső volt, és más korban vagy más országban az lett volna belőle, ami az osztályelsőkből lenni szokott: zugüggyvéd – kezdetben csakugyan ez volt –, községi tisztviselő, könyvelő vagy rendőrségi besúgó – és az lett, ami csak abban a korban és csak abban az országban lehetett egy osztályelsőból: a jakobinus Franciaország teljhatalmú önkényura.

Az ész és az erény uralma

A jakobinus párt egyetlen nagy „Rousseau”: üdözési és üdöztetési mánia, fanatizmus és farizeusság jellemzi, imádja a frázisokat, és végletesen doktriner, színészkedő és álszenti-mentális; ám nála a túlfűtött bosszúvágy ködös képzelgéseivel a guillotine véres valósága társul. Bárdja lesújtott mindenkire, akit a véletlen nem mentett meg előle: a katolikusokra azért, mert túl sokat hittek, az ateistákra azért, mert túl keveset hittek, a dantonistákra azért, mert sokallták, az héberistákra, mert kevesellték guillotine használatát; az emberek, amint a „királygyilkos” Barère később találóan mondta, „lenyakaztatták szomszédjukat, csak hogy ne az nyakaztassa le őket”. Bekövetkezett, amit Georg Forster, a forradalom leglelkesebb német híveinek egyike már a mérsékelt szakasz idején megjósolt: „Az ész zsarnoksága – talán a legszigorúbb minden zsarnokság közt – még csak eztán fog eljönni... Minél nemesebb, minél nagyszerűbb valami, annál ördögibb a visszaélés vele. A tűzvész és az árvíz – a tűz és a víz káros hatásai – semmik ahhoz a csapáshoz képest, amit majd az ész okozni fog.” Az ész abszolutizmusával együtt az erény is megszilárdította uralmát. Robespierre nem titkolta, mit ért erényen: „Csak az erényes, bölcs és alkalmas a kormányzásra, akinek semmije sincs”; „a gazdagok, a forradalom ellenségei és a bűnösök – ez a három egy”. A nemzetgyűlés által kihirdetett legfontosabb emberi jogok az élet és a tulajdon biztonsága és az elnyomással szembeni ellenállás voltak: de mivel elnyomás – *per se* – csakis a reakció, a királyság, a nemeség és a papság setét hatalmainak ármányából születhetett, hallgatólagosan feltételezték, hogy ellenállás is csak ezek ellen megengedett; az önhatalmú nép nem *tud* elnyomni senkit, ezért minden ágálás akarata ellen a legsúlyosabb államellenes bűntény: ezek megtorlása vagy még inkább csírájában való elfojtása volt a „közbiztonsági bizottság” feladata – az más kérdés, hogy ténykedése a forradalom ellenségének rövidlátó szemében inkább

tűnhetett mindenfajta élet és tulajdon vaskezü és szervezett terrorizálásának, olyannak, amelyet a világ még sohasem látott.

Ám a bölcsek és erényesek, akik készek a forradalmat szolgálni, szintúgy szüntelen veszélyben lebegnek, hogy tudniillik félreértik a forradalom célját és akaratát; hiszen az ész szigorú uralma alatt – ez az ész a strassburgi dóm lebontását követeli, mivel oly antirepublikánus, hogy nem átvallja lenézni a többi épületet; ez az ész vérpadra küldi Lavoisier-t, mert van olyan testvérietlen, hogy többet ért a vegytanhoz, mint az összes többi polgár; sőt, ez az ész még a mesében sem tűr meg többé aranyhajú királykisasszonyt, hanem „assignata-hajú szépség”-ről regél a kisdedeknek –, szóval, egy ilyen ész uralma alatt rettentő hamar az előkelőség hírébe keveredhet valaki. Az még csak hagyján, hogy lecsuknak egy cselédlányt, „mert fennáll a gyanú, hogy egy papnál szolgált”, jöllehet csak gyanúsítható e gazzettel; egészen logikusnak hangzik az is, ha a letartóztatási jegyzőkönyv nemegy delikvens esetében így indokolja az intézkedést: „gondolkodnak, és ezzel könnyen árthatnak”; Henriot pedig – azelőtt visszaeső tolvaj, most a nemzetország főparancsnoka – ezekkel a szavakkal kommentálja százharminc személy lefogását: „ezek az emberek nem sansculotte-ok, mert kövérek és hájasak” – mondom, mindez úgy-ahogy még érthető. Ellenben az már igencsak nyugtalanító, ha egy hatéves fiúcska azért veszíti el szabadságát, mert „egyszer sem adta jelét hazafiasságának”, egy szatócs pedig azért jut ugyanilyen sorsra, mert így talált köszönni a városi tisztségviselőknél: „jó napot, *uraim!*” És mit szóljon az ember annak a cipésznek az esetéhez, akit azért internáltak, mert „egész életében arisztokrata volt”?

Az erénydús Robespierre eltörölte ugyan az ész materialista kultuszát, s helyette az *être suprême*, a legfelső lény nyilvános tiszteletét rendelte el, magát téve meg az új vallás főpapjának; de azért nem volt nagyon tanácsos túl sokat törődni a jó Istennel, mert akit mise vagy prédikáció hallgatásán kaptak

rajta, az elveszett, és akit az utolsó kenet feladása közben csípnék nyakon, az jobban teszi, ha nem kel fel többet az ágyból, másként guillotine vár rá.

Az Isten előtti egyenlőség mellé gazdasági egalitás is kívánkozott, s erre az ész igen egyszerű eszközt ismer, amit a fejedelmek szolgálói csak ostobaságból vagy gonoszságból nem alkalmaztak eddig: minden polgár jövedelmét felosztják egy „szükséges” – évente és fejenként ezer frankban megállapított – félre, valamint egy „fölösleges”-re, amit negyedéig, harmadáig vagy – ha az összeg kilencezer franknál többre rúg – egészen elkoboznak. Felületes szemlélőnek úgy tűnhet persze, hogy a szisztéma tartalmaz két apró fogyatékoságot: egyrészt, ha a polgárokat nem ösztönzi kellő indíték a jövedelemszerzésre, akkor esetleg tartózkodni fognak attól, hogy kezüket törjék a munka lázában; aztán meg akadnak azért olyan polgárok is, akik kiváló republikánusok ugyan, de még a *szükséges* féllal sem rendelkeznek. Aki így gondolkodik, az megfelel az arról, hogy az eszményi köztársaságban nincs helye ilyen bökkenőnek: a jövedelemszerzés hajtóerejét egyszerűen felváltja a patriotizmus, ha pedig derék polgárok még a minimális jövedelemre sem tudnak szert tenni, ott csak az arisztokraták árulása lehet a ludas, az olyasmit meg irgalmatlanul ki kell irtani. Az egyenlőség – ha nem is a szabadság – védelmét szolgálta továbbá az a rendelkezés, hogy minden örökséget arányosan kell elosztani az örökösök között, s a törvénytelen sarjaknak ugyanannyi jár, mint a törvényes utódoknak. Az állam ezenkívül maximalizálja mindenféle ruhacikk, étel- és italáru, világító-, tisztító- és fűtőanyag árát, és rács mögé juttat mindenkit, aki ennél többet kínál vagy kér; a javak előállítását nemzeti műhelyekre bízzák, s a bennük összezsúfolt iparosok nem darabbérért, hanem napszámban dolgoznak, ami nem hat épp ösztönzően a teljesítményre – no de, mivel minden proletár erényes és derék republikánusként munkásnak is derék (már akár szakképesített, akár nem), azért a termék minőségét nem érheti csorba. Mivel

azonban – fájdalom! – még mindig akadnak bűnös páriák, akik nem akarnak fejet hajtani a központi kormány rendelkezései előtt, s a földműves ugyancsak meglepően renitensnek mutatkozik, dacára a demokrácia győzelmének, a Konvent ezért szétküldi biztosait, akik az igazság sáskahadaként árasztják el a tartományokat; a népakarat végrehajtói hatlovas hintón járnak, s ki-rályi lakomákkal, zenészekkel, komédiásokkal, örömlányokkal és egyéb szórakozásokkal pihenik ki republikánus küldetésük fáradalmait. A reakciós parasztság gyökereken és gumókon él ugyan, akár a népmító monarchia alatt, a fehér kenyér viszont, amit a tisztviselők esznek, az úgynevezett „komisszárkenyér” olyan kalácsfinomságú, hogy még a Napkirály asztalán is elkelt volna. De mert a legigazságosabb ember sem állja meg olykor, hogy elnéző legyen, azért a biztosok sem utasítják vissza a váltságdíjat, amit a gyanúsak bűnbánóan felkínálnak nekik. Hála a lélekjelenlétüknek, számos ellenforradalmi értéket – birtokot, bútort, hintót és ékszeret – sikerül megmenteniük a szabadság számára: árvezetésre vitetik őket, a licitálni akarókat megfélemlítik, s így sarcolnak ki maguknak jelképes összeget; „hisz juthatna-e – hangzik érvelésük – jobb kezekbe e holmik, mint a hazafiakéba”?

Az assignaták

Az utolsó lépést, ami a fenti elvekből következett volna, nevezetesen a tulajdon teljes megszüntetését a jakobinusok mégsem tették meg; pontosabban csak akkor, amikor a forradalom már leszálló ágába ért. Babeuf sajátos összeszküvésére gondolunk, melyre 1796-ban került sor, s amely erre a jelszóra épült: „*la propriété individuelle cause de l'esclavage*”, vagyis hogy a magántulajdon rabszolgasághoz vezet. Az összeesküvés programja egyéb tekintetben is messze meghaladta Robespierre-t, mert például kijelentette, hogy minden polgárnak ugyanolyan ruhát kell viselnie, és ugyanolyan bútordarabokkal kell ren-

delkeznie; minden gyermek egy nagy nevelőházba utalandó, ahol egy és ugyanazon okításban részesítendő, szellemi képességeitől függetlenül; a művészet és a tudomány csak olyasmivel foglalkozhat, aminek eredménye bárki számára könnyen érthető; a nagyvárosokat egytől egyig föl kell számolni, mert kóros kinövésai a közéletnek. Babeuf kapcsolatban állt a Hegypárttal, maga mögött tudhatta a párizsi munkásokat és a katonaság nagy részét, és csak egy áruulás hiúsította meg tervét.

Míg Babeuf úgy képzelte el a pénz megszüntetését, hogy használatáért halálbüntetés járt volna, addig a forradalom ugyanezt a célt az assignaták bevezetésével érte el. Állami kötvények voltak ezek tulajdonképpen, az egyház és a nemeség „nacionalizált” földbirtokaira kibocsátott jelzálogjegyek, s a kényszerárfolyam dacára oly rohamosan veszítették el értéküket, hogy egy Lajos-aranyért 1795 májusában 400, 1796 májusában már 1900 frank értékű assignatát kellett fizetni; néhány hónappal később egy újság kiszámolta, hogy egy nagy szoba kitapétázásának legolcsóbb módja, ha az iménti aranyat 45 ezer papírfrankra váltjuk át. A szabadság szegényházzá és sivataggá tette Franciaországot. A földek fele parlagon hevert, a lakosság nagyobbik része munkanélküli volt, az országutak, csatornák, gátak és kikötők pusztulásnak indultak, az egészségügy, a közbiztonság szolgálata, az iskolai oktatás, a közvilágítás megszűnt, és a párizsiak, mintha csak újra a Merovingok korát éltek volna, kóbor farkasokkal találkoztak városuk közvetlen környékén.

Az időutazó

Wells utópista regényeinek egyikében szerepel az „időutazó”, egy leleményes szerkezet feltalálója, aki gépével sétára tud indulni az időben. Először a jövőbe látogat el, egy távoli évezredbe, ahol meglepődve állapítja meg, hogy az emberiség két fajra vált szét: az egyik faj az *eloi*, melynek egyedei folyto-

nos semmittevés árán a fizikai kifinomultság és szépség csúcsára, ugyanakkor a teljes infantilizmus szellemi szintjére jutottak; a másik pedig a *morlockok*, melynek képviselői örökös kézi munkával majomszerű barlanglakókká, tompa eszű robotokká csökevényesedtek. Az egyensúlyt az állítja némiképp helyre, hogy a morlockok időről időre lerohanják és felfalják a teljesen védtelen eloikat. Hasonló állapotban leledzett Franciaország a forradalom idején. Ám Wells regényében van egy lény, amely egyik pillanatról a másikra a helyzet urává tehetné magát – maga az időutazó. Játzsza megszerezhetné az uralmat mind a két degenerált fajon: az eloikat kedveskedéssel, a morlockokat határozottsággal nyerhetné meg, és mind a kettőn fölényeskedhetne szelleme erejénél fogva, a számukra felfoghatatlan és ezért félelmetes ész eszközeinek alkalmazásával. Nos, ezt a szerepet játszotta Franciaországban Napóleon. A Brumaire 18-i államcsíny megdöntötte a direktóriumot, és helyette konzuli kormányt alakított, amely megint – és már éppen csak hogy – alkotmányos moarchia volt. 1799. december 15-én Napóleon kihirdethette: „A forradalomnak vége.”

A forradalom görbéje

Ha még egyszer visszaillesztünk a forradalom menetére, látni fogjuk, hogy tökéletesen szabályos pályát, szinte számtanilag pontos parabolát írt le. Az embernek az a benyomása támad, mintha egy láthatatlan kéz már előre megrajzolta volna a forradalom görbét, s a forradalom aztán ezt követve került megrendezésre. Így hát Descartes, a franciák nemzeti szentje népe legvulkanikusabb megnyilvánulásában is érvényesítette befolyását.